

تاریخ نشر در اینترنت:

17 ماه جون سال میلادی 2011

از سلسله درسهای وزن شعر و ترانه

درس هفتم

دوستان گرامی،

در نظر بود در این درس درباره شیوه نوین ساختن و کته گوری بندی (classification)، تمام اوزان (وزنهای) کمی شعر (از دیدگاه کوتاهی و درازی هجاها) بحث را آغاز کنم و اندوخته های خود را با دوستان در میان بگذارم. اما باز هم شماری از دوستان گفتند که باید در تقطیع تمرین بیشتر کنیم زیرا هنوز در شناختن هجاها مشکل داریم. بار دیگر، به خواست دوستان لیک گفته و اینک یک وزن دیگر را به بررسی میگیریم و یک غزل حافظ و یک سروده بسیار زیبا زیر عنوان عصیان حوا از شاعر معاصر، مریم زبیر عاکفی را تقطیع می کنیم.

موضوع شیوه نوین ساختن اوزان را در درسهای بعدی مطرح خواهیم کرد.

وزن مورد مطالعه در این درس	
نام عربی این وزن ↓	تقطیع عروضی این وزن ↓
هزج مثنیٰ اُخرب	مفعول مفاعیلن / مفعول مفاعیلن

خصوصیات این وزن													
14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
—	—	—	U	U	—	—	—	—	—	U	U	—	—
دم	دم	دم	ق	ب	دم	دم	دم	دم	دم	ق	ب	دم	دم
این وزن دوپاره شده است. هجاهای 1 تا 7، در هجاهای 8 تا 14 تکرار میشود.													

مرز میان هر دو پاره با خط سیاه برجسته ساخته شده است
دوپاره شدن وزن، به سخنگو و همچنان به خواننده اجازه میدهد که بعد از هجای هفتم مکث کند، شبیه به مکث آخر مصراع.
همین خصوصیت، ممکن میسازد که پس از هجای دراز هفتم، یک هجای کوتاه آورده شود.
گوش شنونده این تغییر را حس نمی کند (یکانه اختیار شاعری در این وزن همین است).
غیر از این تغییر کوچک، در هجاهای دیگر اجازه نیست که از وزن عدول شود.

یک غزل حافظ را تقطیع میکنیم

http://www.youtube.com/watch?v=11A1Oh_87_s

لینک این غزل به آواز احمد ظاهر ↑

بیت	مصراع	متن از روی حافظ شاملو گرفته شده است
1	1	ای بادشۀ خوبان! داد از غم تنهایی ای با د ش ی خ ب ا د ز غ م ت ن ه ا بی
		داد از این طور خوانده و تقطیع میشود: داد ز
2	2	دل بی تو به جان آمد، وقت است که باز آیی د ل بی ت ب ج ا ن ا م د و ق ت ک ب ا ز ا بی
		ای دردِ توأم درمان در بسترِ ناکامی
2	1	ای در د ت ا م در مان در ب س ت ر ن ا ک ا می
	2	وی یادِ توأم مونس در گوشۀ تنهایی!
3	1	مشتاقی و مهجوری، دور از تو چنانم کرد م ش ت ا ق ی م ه ج و ر ی د و ر ز ت چ ن ا ن م کرد
		توجه شود به تقطیع مشتاقی و مهجوری مَش تا قِی مَه جوری
4	2	کز دست بخواهد شد پایابِ شکیبایی ک ز د س ت ب خ و ا ه د ش د پ ا ی ا ب ش ک ی ب ا بی
	1	در دایرۀ قسمت، ما نقطۀ تسلیمیم د ر د ا ی ر ی ق س م ت م ا ن ق ط ی ت س ل ی م می
4	2	لطف آنچه تو اندیشی حکم آنچه تو فرمایی! ل ط ف ا ن چ ت ا ن د ی ش ی ح ک م ا ن چ ت ف ر م ا بی
		فکر خود و رای خود در عالم رندی نیست
5	1	ف ک ر ی خ د ر ا ی ی خ د در ع ا ل م ر ن د ی ن ی س

به واژه خود توجه شود که دوبار به دوشکل تقطیع شد													
کفر است درین مذهب خود بینی و خودرایی										2			
ک	ف	ر	س	ت	د	ر	ب	ن	ی	ح	د		
یارب! به که شاید گفت این نکته که در عالم										1			
ی	ا	ر	ب	ب	ک	ش	ا	ی	د	گ	ف	ا	ی
پس از هجای دراز هفتم، یک هجای کوتاه آورده شده است: گف ت											6		
گوش شنونده این تغییر را حس نمی کند.													
رخساره به کس ننمود آن شاهد هر جایی؟										2			
ر	خ	س	ا	ر	ب	ک	س	ن	ن	م	و	ا	ی
پس از هجای دراز هفتم، یک هجای کوتاه آورده شده است: مود													
گوش شنونده این تغییر را حس نمی کند.													
دیشب گله زلفش با باد همی کردم										1			
د	ی	ش	ب	گ	ل	ی	ی	ز	ل	ف	ش	ا	ی
گفتا غلطی بگذر زین فکرت سودایی										2	7		
ک	ف	ت	ا	غ	ل	ط	ی	ب	گ	د	ر	ز	ی
صد باد صبا آن جا در سلسله می رقصند!										1			
ص	د	ب	ا	د	ص	ب	ا	آ	ن	ج	ا	د	ر
این است حریف ای دل، تا باد نیمایی!										2	8		
ا	ی	ن	س	ت	ح	ر	ی	ف	ی	د	ل	ت	ا
ساقی! چمن گل را بی روی تو رنگی نیست										1			
س	ا	ق	ی	چ	م	ن	ی	گ	ل	ر	ا	ب	ی
شمشاد خرامان کن تا باغ بیارایی										2	9		
ش	م	ش	ا	د	خ	ر	ا	م	ا	ن	ک	ت	ا
دایم گل این بستان شاداب نمی ماند										1			
د	ا	ی	م	گ	ل	ا	ی	ن	ب	س	ا	ن	د
دریاب ضعیفان را در وقت توانایی										2	10		
د	ر	ی	ا	ب	ض	ع	ی	ف	ا	ن	ر	و	ق
زین دایره مینا خونین جگرم، می ده										1			
ز	ی	ن	د	ا	ی	ر	ی	ی	م	ن	ا	خ	و
تا حل کنم ای مشکل در ساغر مینایی										2	11		
ت	ا	ح	ل	ک	ن	م	ی	م	ش	ک	ل	د	ر
حافظ شب هجران، شد. بوی خوش صبح آمد										1	12		
ح	ا	ف	ظ	ش	ب	ه	ج	ر	ا	ن	ش	د	م

عبارت بوی خوش صبح آمد بدون ح خوانده و تقطیع میشود										2			
شادیت مبارک باد، این عاشق شیدایی													
ی	ا	ش	ق	ش	ا	این	با	ر	با	م	ت	دی	شا
پس از هجای دراز هفتم، یک هجای کوتاه آورده شده است: با د													
کوش شنونده این تغییر را حس نمی کند (یکانه اختیار شاعری در این وزن همین است).													

در همین وزن، یک نمونه دیگر، از یک شاعر معاصر

عصیان حوا		
شعر از مریم زبیر عاکفی		
پنجم ماه جون سال 2011 میلادی		
چاک است مرا دامن، من دختر زیبایم	دوشیزه امروزی، معشوقه فردایم	1
چشمم به سیه کاری، کرده ست تبه کاری	در صحن بهشت تو مسؤل گناه هایم	2
گاهی شده ام پیدا از پهلوی تو، گویا	گاه هم فلک و گیتی در زیر دو پاهایم	3
نفرین شده دینم، یا مادر آیینم	یا فتنه گر هستی، یا رهبر دنیایم	4
من سبب بهشتی را یا گندمک سبزی	در خورد تو بنمودم، این است جفا هایم	5
گر سر کشی ام دانی، یا اوج تجسس ها	چالش به رگ و خونم، ثابت به قدم هایم	6
در دره فرورفتن، یا قلعه پیمودن	این نیست مراد من، من جاده پیمایم	7
آری ز خطای من یا عمده گناه من	بستند در فردوس، از دست آداهایم	8
بستند در فردوس، باز است در دنیا	دوزخ مکن از جور ت این باغک زیبایم	9
امروز زمن خواهی فرمانبری و خوردی	سرکش ز ازل بودم، در خانه آبایم	10
گر فتنه گر دینم یا مادر آیینم	من یک زن آزاده، خود رایم و خود رایم	11
سیر همه تهمت ها، پر خاش گرم هر جا	از من بشنو آدم، در قید کسی نایم	12

نی طاق برین خواهم، نی قعر زمین جایم	من یک زن امروزه، من مادر فردایم	13
-------------------------------------	---------------------------------	----

این شعر زیبا را **تقطیع** میکنیم :

عصیان حوا														شعر از مریم زبیر عاکفی			
پنجم ماه جون سال 2011 میلادی																	
بیت	مصراع	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
		—	—	—	U	U	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
		دم	دم	ب	ق	دم	دم	دم	دم	دم	دم	دم	دم	دم	دم		
خانه های جدول را رنگ آمیزی کردم. هدف دارم اما نمی گویم.																	
چاک است مرا دامن، من دختر زیبایم																	
	1	چا	کس	ت	م	را	دا	من	من	دخ	ت	ر	زی	با	یم		1
دوشیزه امروزی، معشوقه فردایم																	
	2	دو	شی	ز	ی	ام	رو	زی	مع	شو	ق	ی	فر	دا	یم		
چشمم به سیه کاری، کرده ست تبه کاری																	
	1	چش	مم	ب	س	یه	کا	ری	کر	دس	ت	ت	به	کا	ری		2
در صحن بهشت تو مسؤل گناه هایم																	
	2	در	صح	ن	ب	هش	تی	تو	مس	او	ل	ک	نا	ها	یم		
گاهی شده ام پیدا از پهلوی تو، گویا																	
	1	گا	هی	ش	د	ام	پی	دا	از	په	ل	ی	تو	گو	یا		3
گاه هم فلک و گیتی در زیر دو پاهایم																	
	2	گا	هم	ف	ل	کو	گی	تی	در	زی	ر	د	پا	ها	یم		
نفرین شده دینم، یا مادر آیینم																	
	1	نف	رین	ش	د	یی	دی	نم	یا	ما	د	ر	آ	یی	نم		4
یا فتنه گر هستی، یا رهبر دنیایم																	
	2	یا	فت	ن	گ	ری	هس	تی	یا	ره	ب	ر	دن	یا	یم		
من سبب بهشتی را یا گندمک سبزی																	
	1	من	سی	ب	ب	هش	تی	را	یا	کن	د	م	کی	سب	زی		5

در خورد تو بنمودم، این است جفا هایم													2		
در	خُر	د	ت	بن	مو	دم	ای	نس	ت	ج	فا	ها	یم		
گر سر کشی ام دانی، یا اوج تجسس ها													1	6	
گر	سر	ک	ش	ام	دا	نی	یا	او	ج	ت	جس	سُس	ها		
چالش به رگ و خونم، ثابت به قدم هایم													2		
چا	لش	ب	ر	گو	خو	نم	تا	بت	ب	ق	دم	ها	یم		
در دره فرورفتن، یا قله پیمودن													1	7	
در	در	ر	ف	رو	رف	تن	یا	قُل	ل	ب	پی	مو	دن		
این نیست مراد من، من جاده بپیمایم													2		
این	نی	ست	م	را	دی	من	من	جا	د	ب	پی	ما	یم		
آری ز خطای من یا عمده گناه من													1	8	
آ	ری	ز	خ	طا	یی	من	یا	عم	د	ک	نا	هی	من		
بستند در فردوسی، از دست آداهایم													2		
14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2		1	
—	—	—	u	u	—	—	—	—	—	u	u	—		—	
دم	دم	دم	ق	ب	دم	دم	دم	دم	دم	ق	ب	دم		دم	
یم	ها	دا	ا	ت	دس	از	دوس	فر	ری	د	د	تن	بس		
<p>توجه شود به فردوسی</p> <p>ساختار این وزن چنین است:</p> <p>هجای 1 تا 7 در هجاهای 8 تا 14 تکرار میشوند. میگویند وزن دوپاره شده است.</p> <p>پس از خواندن 7 هجای اولی، میتوان مکثی کرد. آمدن یک صامت پس از هجای دراز هفتم، مجاز است (یگانه اختیار شاعری در این وزن همین است).</p> <p>همان طوری که پس از هجای آخر مصراع یعنی هجای 14 هم مجاز است.</p> <p>وزن برهم نمی خورد. شنونده هم آن را احساس نمی کند.</p> <p>همین موضوع، در بالا در غزل حافظ، نیز نشان داده شد.</p> <p>دنیای وزن شعر و ترانه بسیار گسترده است!</p>															
بستند در فردوسی، باز است در دنیا													1	9	
بس	تن	د	د	ری	فر	دوس	با	زس	ت	د	ری	دن	یا		
دوزخ مکن از جورَت این باغک زیبایم													2		
دو	زخ	م	ک	نز	جو	رت	این	با	غ	ک	زی	با	یم		
امروز زمن خواهی فرمانبری و خوردی													1	10	
ام	رو	ز	ز	من	خوا	هی	فر	مان	ب	ر	یو	خُر	دی		

سرکش ز ازل بودم، در خانه آبايم										2			
سر	کش	ز	اَ	زل	بو	دم	در	خا	نَ	ی	آ	با	یم
گر فتنه گر دینم یا مادر آیینم										1	11		
گر	فت	نَ	گ	ری	دی	نم	یا	ما	دَ	ر		آ	یی
من یک زن آزاده، خود رایم و خود رایم										2			
من	یک	ز	ن	آ	زا	ده	خُد	را	یَ	مَ	خُد	را	یم
سیر همه تهمت ها، پر خاش گرم هر جا										1	12		
سی	ری	هَ	مَ	تِه	مَت	ها	پَر	خا	ش	کَ		رَم	هَر
از من بشنو آدم، در قید کسی نایم										2			
از	من	ب	ش	نو	آ	دم	دَر	قِی	دِ	کَ	سِی	نا	یم
نی طاق برین خواهیم، نی قعر زمین جایم										1	13		
نی	طا	قِ	بَ	رین	خوا	هم	نی	قَه	ر	زَ		مین	جا
من یک زن امروزه، من مادر فردایم										2			
من	یک	زَ	ن	ام	رو	زه	مِن	ما	دَ	ر	فَر	دا	یم
از آغاز تا آخر													
هیچگونه سگته گی از دیدگاه وزن، در این سروده دیده نمی شود!													

کار خانه گی در این وزن : لطف کنید و غزل حافظ، با این مطلع را تقطیع کنید:

کی شعر تر انگیزد خاطر که حَزین باشد / یک نکته در این معنی گفتیم و همین باشد

دوستان گرانقدر و بسیار عزیز،

برخی از دوستان چنین ابراز نظر کردند که در شناختن و فرق گذاشتن میان هجاهای کوتاه (u) و هجاهای دراز (—) یک مقدار مشکل دارند. برخی دیگر در **فن تقطیع**، دشواری دارند.

برخی دیگر، میگویند که تمرین در تقطیع، آن طوریکه تا کنون پیشکش شده است، **کافی** است و باید شتابان تر به سوی شناختن **تمام** اوزان رفت و میگویند درباره **اختیارات** شاعری (از دیدگاه **وزن شعر**) نیز باید مطالب اساسی پیشکش شود.

شمار دیگری، علاقمندی بیشتر به وزن **ترانه** دارند. اینها میگویند چطور در شعر و به **خصوص** در ترانه از **یک وزن**، به **وزن دیگر** رفته میشود.

سوال و پیشنهاد کم نیست. پاسخ کلی و عمومی من چنین است:

در درسهای بعدی، در هر درس یک **اندازه** مواد تمرینی، برای تقطیع وجود **خواهد** داشت.

هنگام ساختن و کته گوری بندی اوزان به **شیوه نوین**، خصوصیت‌های هر وزن به **شمول اختیارات شاعری**، تشریح خواهد شد. ناگفته نماند که تا کنون نیز دربارهٔ اختیارات شاعری در هر وزن، چیزهایی گفته شده است. اصطلاح **اختیارات شاعری** را در این سلسلهٔ درسا، تازه در همینجا به کار برده ام. باید گفت که اختیارات شاعری تابع **خصوصیت‌های** هر وزن است. در هر وزن باید مشخص شود که اختیارات شاعری کدام ها اند. اختیارات شاعری که بتواند در **هر وزن** تطبیق شود، اصلاً **وجود ندارد**. طور مثال اختیارات شاعری در وزنی که منظومهٔ «موش و گربه» در آن سروده شده است، با اختیارات شاعری در وزنی که امروز بررسی شد، بسیار **فرق** دارد.

اختیارات شاعری مانند مقررات ترافیکی است که مسؤلین ترافیکی هر شهر وضع می کنند. طور مثال برخی جاده ها یکطرفه میباشند، سرعت رفتار از یک شهر تا شهر دیگر تفاوت دارد. وزن شعر نیز، چنین خصوصیتی را دارد.

هر وزنی را که ساختیم، آن را به شیوهٔ نوین کته گوری بندی خواهیم کرد. خصوصیات هر وزن را دربارهٔ **اختیارات شاعری** و همچنین شیوه های **آمیختن** دو وزن یا چندین وزن را در یک **شعر** یا **ترانه** نیز تشریح خواهیم کرد.

هر آموزگار، در جریان درسا، تجربه کسب میکند. ما نیز در همین ردیف قرار داریم. همه مطالب را نمیتوان بدون **پیش زمینه ها** به یکباره گی و در یک نشست تشریح کرد. شناختن هجاها و باریکی های تقطیع از جملهٔ پیش زمینه ها برای مطالب بعدی بودند و **هستند**. خواهش من از دوستان این است که مطالب درسهای گذشته را مرور نموده، در تقطیع تمرین کنند. و یک مقدار صبر داشته باشند زیرا گفته اند که – **صبر تلخ** است ولیکن **بر شیرین** دارد.

درسهای گذشته را میتوان از این آدرس به دست آورد:

<http://www.taraqi.eu/>

تا درس آینده، خدا نگهدار!

و خواهش **همیشه گی**. لطف کنید و غلطی های چاپی یا تایپی را برایم اطلاع بدهید!